The main purpose of the article is to identify poetic style of creativity and unpublished works, nature of T. Amrenov's lyrical personality, and to show ideological and thematic originality of his poetry.

Keywords: literary criticism, national literature, manuscript, poet, lyrical hero, folk poetry, epic.

Автор туралы мәліметтер

Кеңесбаева Шынар Сакеновна – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ филологиясы кафедрасының аға оқытушысы, «Шәкәрім университеті» КеАҚ, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: shynar.k.s@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0563-8148.

Сведения об авторе

Кенесбаева Шынар Сакеновна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры казахской филологии НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: shynar.k.s@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0563-8148.

Information about the Author

Shynar Kenesbayeva – candidate of philological sciences, senior Lecturer at the Department of Kazakh Philology NJSC «Shakarim University», Semey, Republic of Kazakhstan.
e-mail: shynar.k.s@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0563-8148.

Редакцияға енуі 13.07.2026
Өңдеуден кейін түсуі 26.07.2026
Жариялауға қабылданды 27.09.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3(7)-17
ҒТАМР: 17.01.11

S.E. Mubarakova
Alikhan Bokeikhan University,
071412, Kazakistan Cumhuriyeti, Semey şehri, Şmidt Caddesi, 44
ORCID: 0009-0006-4107-3099
e-mail: mubarakova_saliha@mail.ru

SÖYLEM VE TOPLUMSAL CINSIYET İLETIŞIMININ KURAMSAL BOYUTLARI

Özet. Bu çalışma, söylem ve toplumsal cinsiyet iletişiminin kuramsal boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Söylem kavramı, dil aracılığıyla gerçekleştirilen somut bir iletişim sürecidir. Aynı zamanda bireyler arasındaki dilsel etkileşimin temel aracıdır.

Araştırmanın amacı, dil ve toplum arasındaki etkileşim çerçevesinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin söylem düzeyinde oluşum özelliklerini incelemektir.

Günümüzde toplumsal cinsiyet iletişimi önemli bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Dil aracılığıyla gerçekleşen bu iletişim biçimi; dilbilim, psikoloji, sosyoloji ve kültürel çalışmalar gibi bilim dallarıyla yakından ilişkilidir. Örneğin, Robin Lakoff'un Language and Woman's Place (1975) adlı eserinde kadınların konuşma biçiminin daha nazik, yumuşak ve tarafsız özellikler taşıdığı, erkeklerin konuşma biçiminin ise daha doğrudan ve yönlendirici bir nitelik gösterdiği belirtilmektedir. Psikolojik açıdan ele alındığında toplumsal cinsiyet iletişimi, bireylerin düşünme biçimleri ile duygularını ifade etme ve algılama süreçlerindeki farklılıklarla ilişkilidir. Psikolog Deborah Tannen, You Just Don't Understand (1990) adlı eserinde erkeklerin iletişim tarzını «status talk» (statü odaklı konuşma), kadınların iletişim tarzını ise «rapport talk» (ilişki ve duygusal bağ kurmaya yönelik konuşma) kavramlarıyla açıklamaktadır.

Toplumsal cinsiyet (İng. gender), kadınlık ve erkekliğin toplumsal tanımlarıyla birlikte kadınların, kız çocuklarının, erkeklerin ve erkek çocuklarının rollerini belirleyen kültürel, siyasal ve toplumsal uygulamalar ile normlar aracılığıyla toplum tarafından oluşturulan bir toplumsal yapıdır.

Günümüzde söylem ve toplumsal cinsiyet iletişiminin kuramsal boyutları, dilbilim, kültürel çalışmalar ve iletişim bilimlerinin önemli ve güncel araştırma alanlarından biridir. Bu bilim dalları, küreselleşme çağında dil ile toplum arasındaki ilişkinin incelenmesine olanak sağlamaktadır. Ahmet Baytursınulı, Kudaybergen Jübanoğlı ve Ibıray Altınsarin'in eserleri, toplumsal cinsiyet iletişimi açısından karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Kuramsal açıdan bu araştırma alanı; toplumdilbilim, edimbilimsel dilbilim, bilişsel dilbilim ve feminist dilbilim ile yakından ilişkilidir. Ayrıca toplumsal cinsiyet iletişiminin kuramsal boyutları yalnızca davranış ve konuşma biçimiyle sınırlı kalmayıp dinî açıdan da incelenmektedir. Araştırma sonucunda söylem ve toplumsal cinsiyet iletişiminin birlikte ele

alınmasının, dil ile toplum arasındaki etkileşimin, toplumsal cinsiyet eşitliği sorununun ve dil kültürünün toplumsal niteliğinin anlaşılmasına katkı sağladığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar kelimeler: toplumsal cinsiyet iletişimi, söylem, kuram, boyut, feminizm, bilim, edimbilimsel dilbilim.

Giriş

Söylem ve toplumsal cinsiyet iletişimi, günümüzde yeni yeni araştırılmaya başlanan kavramlar bütünüdür. Söylem kavramı, 1970'li yıllardan itibaren felsefe alanında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. «Söylem» kavramını ilk kez Alman filozof ve sosyolog Jürgen Habermas, İletişimsel Yetkinlik Kuramına Hazırlık adlı çalışmasında kullanmıştır. O tarihten bu yana söz konusu kavram, felsefe alanında yaygın biçimde kullanılmaktadır. Jürgen Habermas, söylemin temel özelliklerinin iletişim aracı ve diyalog kurma gibi değerleri kapsadığını, ayrıca ideoloji, dil ve iletişimle yakından ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Söylem, kullanılan dil ve iletişim biçimine göre bilimsel, siyasi, iş odaklı ve benzeri türlere ayrılmaktadır. Bu noktada söylemin iletişimle olan yakın ilişkisi nasıl açıklanabilir sorusu ortaya çıkmaktadır.

Günümüz toplumunda kadın ve erkek arasındaki eşitlik, toplumsal roller ve iletişim özelliklerinin incelenmesi; toplumdilbilim, psikoloji ve kültürel çalışmaların en önemli araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. Bu alanların öne çıkan konularından biri de toplumsal cinsiyet iletişimidir.

Toplumsal cinsiyet iletişimi, kadınlar ve erkekler arasındaki iletişim sistemini; düşüncelerin ifade edilmesi, bilgi alışverişi, iletişim biçimlerindeki farklılıklar ve karşılıklı anlaşma süreçleri açısından inceleyen bilimsel bir alandır.

Toplumsal cinsiyet ve iletişim kavramları üzerinde duracak olursak:

Bir bebek dünyaya geldiği andan itibaren kız ya da erkek olarak tanımlanır. Örneğin, mavi rengin erkeklere, pembe rengin ise kızlara özgü olduğu yönündeki düşünce, toplumsal bilincimizde erken yaşlardan itibaren yer edinir. Toplum, bireyin doğumundan itibaren her cinsiyet için neyin doğru, neyin yanlış olduğunu belirleyen normlar oluşturur. Bu süreçte toplumun yeni doğan bebeğe nasıl yaklaştığı, ona yönelik hangi sözcükleri ve ifadeleri kullandığı da büyük önem taşır. Toplumsal cinsiyet, küçük yaştaki çocukların düşünce ve algılarını dahi etkileyebilmektedir. Örneğin, erkek çocuklarına «Erkekler ağlamaz, kimseden korkmaz, kahraman ve cesur olmalıdır»; kız çocuklarına ise «Prensesimiz, güzelimiz, güzeller güzeli kızımız» gibi ifadelerin kullanılması, çocukların davranış biçimlerini ve iletişim alışkanlıklarını etkileyebilmektedir. Bu süreçte toplumda belirli toplumsal cinsiyet kalıp yargıları oluşmaya başlar.

Örneğin, erkekler duygusal açıdan güçlü, kahraman, koruyucu, cesur, sözünde duran, ailesinin geçimini sağlayabilen, çalışkan ve liderlik vasıflarına sahip bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bilim, askerlik, ulaştırma ve lojistik gibi çeşitli alanlarda görev almaktadırlar. Erkeklerin toplumdaki kariyer olanaklarının geniş olduğu, daha hareketli oldukları ve üst düzey yöneticilik pozisyonlarında daha fazla yer alabildikleri yönünde bir toplumsal algı bulunmaktadır. Nitekim başkanlık, yöneticilik ve bakanlık gibi üst düzey görevler de çoğunlukla erkeklerle ilişkilendirilmektedir.

Kadınlar ise genellikle şefkatli, yaratıcı, duygusal ve çekingen bireyler olarak nitelendirilmekte, kimi zaman yönlendirmeye ve desteğe ihtiyaç duydukları düşünülmektedir. Bu kalıp yargıların etkisiyle kadınlar çoğunlukla bakım ve hizmet odaklı mesleklerde çalışmaktadır. Hemşirelik, öğretmenlik, çocuk ve yaşlı bakım hizmetleri bu meslekler arasında yer almaktadır. Ayrıca kadınlar, ev içi sorumluluklarını da yerine getirmek zorunda oldukları düşüncesiyle, daha düşük ücretli, yüksek düzeyde uzmanlık gerektirmeyen ve yarı zamanlı işlerde çalışabilmektedirler [1, 6]. Bunlar, toplumda yerleşmiş toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının örnekleridir. Ancak kadınlar, iletişim becerisi ve kariyer gelişimi gerektiren işlerde de başarılı bir şekilde görev yapabilmektedir. Günümüzde kadınlar, toplumun tüm alanlarında aktif olarak yer almakta ve önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Geçmişte daha çok erkeklerle ilişkilendirilen meslekler, günümüzde kadınlar tarafından da başarıyla icra edilmektedir. Örneğin mimarlık, polislik, gazetecilik, psikoloji, girişimcilik, siyaset ve askerlik gibi çeşitli alanlarda kadınların aktif olarak çalıştığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin cinsiyetlerinden bağımsız olarak eşit haklara, fırsatlara ve kaynaklara erişebilmesini ifade etmektedir.

Kazakistan'daki kadın istihdamına ilişkin istatistiksel verilere bakıldığında şu oranlar öne çıkmaktadır:

Kazakistan'da kamu görevlilerinin yaklaşık %40–55'ini kadınlar oluşturmaktadır.

Eğitim ve sağlık sektörlerinde kadınların oranı yaklaşık %65'in üzerindedir.

Bilgi teknolojileri (IT) ve mühendislik alanlarında kadınların oranı son yıllarda yaklaşık %20-30 düzeyine ulaşmıştır.

Kadınların farklı meslek alanlarında çalışması, toplumun gelişimi ve toplumsal yaşamın dönüşümü açısından önemli bir olgudur. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitliği konusu güncelliğini korumaktadır. Kadınların iletişim biçimlerinin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde konuşma tarzı, nezaket ifadelerinin kullanımı, farklı kişilerle iletişim kurabilme ve düşüncelerini açıkça ifade edebilme gibi özellikler, kadınların toplumsal ve mesleki faaliyetlerde daha etkin rol almalarıyla ilişkilendirilmektedir.

Araştırma kapsamında Güljan Şokım'ın Toplumsal Cinsiyet Dilbiliminin Temelleri adlı ders kitabından ve Kudaybergen Jübanov'un Kazak Dili Üzerine Araştırmalar adlı eserinden toplumsal cinsiyet iletişiminin kuramsal boyutlarına ilişkin bilgilerden yararlanılmıştır. Araştırma sürecinde dilbilim, kültürel çalışmalar ve iletişim kuramı alanlarında çalışan yerli ve yabancı bilim insanlarının eserleri, bilimsel ve kuramsal kaynak olarak kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı dil kullanımı, söylem çözümlemesi ve karşılaştırmalı analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Bunun yanı sıra Kazak dilbilimindeki kültür ve dil bütünlüğü, ulusal söylem ve toplumsal cinsiyete dayalı kültürel iletişim kavramları bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Dil, yalnızca bir iletişim ve diyalog aracı değil, aynı zamanda kültürün ve bir ulusun manevi dünyasının da yansımasıdır. Toplumsal cinsiyet ise yukarıda da belirtildiği üzere kadınların ve erkeklerin toplumdaki rollerini, bireysel kimliklerini ve dil ile kültür arasındaki ilişkileri kapsayan bir kavramdır. Bu nedenle dilbilim, kültürel çalışmalar ve iletişim bilimleri, toplumsal cinsiyet konusunu bütüncül bir toplumsal ve kültürel olgu olarak ele almaktadır.

Materyaller ve Yöntemler

Araştırmanın materyalini, söylem, toplumsal cinsiyet iletişimi ve toplumsal cinsiyet dilbilimi alanlarında yerli ve yabancı bilim insanları tarafından kaleme alınan bilimsel çalışmalar oluşturmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet iletişiminin kuramsal temellerini belirlemek amacıyla Robin Lakoff ve Deborah Tannen'in eserlerinde ortaya koydukları toplumsal cinsiyete bağlı dilsel özelliklere ilişkin görüşlerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra Kazak dilbiliminde toplumsal cinsiyet odaklı araştırma alanının oluşumuna katkıda bulunan G. Şokım, B. Hasanulı ve diğer araştırmacıların bilimsel görüşleri de çalışmada temel alınmıştır. Araştırma materyalleri; dil ile toplum arasındaki etkileşimi, toplumsal cinsiyet rollerinin dilsel temsillerini ve kadınlar ile erkeklerin iletişim biçimlerindeki farklılıkları belirlemeye yönelik olarak seçilmiştir.

Araştırmada kullanılan başlıca yöntemler şunlardır:

a) Karşılaştırmalı yöntem: Kadınların ve erkeklerin iletişimsel davranışlarına özgü özellikler betimlenmiştir. Konuşma biçimleri, iletişim stratejileri ve taktiklerindeki ortak yönler ile kendilerine özgü farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve belirlenmiştir.

b) Söylem çözümlemesi yöntemi: Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dil kullanımında ortaya çıkış özelliklerini ve konuşma durumu, iletişimsel amaç ile toplumsal bağlam arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

c) Bağlamsal çözümleme yöntemi: Kadınların ve erkeklerin toplumdaki sosyal konumlarının ve üstlendikleri rollerin dilsel söylemde nasıl yansıtıldığını belirlemeye yönelik olarak uygulanmıştır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin aile, mesleki ortam ve toplumsal iletişim alanlarındaki görünümleri bağlam temelinde incelenmiştir. Bu doğrultuda kadınların ve erkeklerin toplumdaki statüleri, toplumsal işlevleri, karşılıklı ilişkileri ve toplumsal rollerinin dil kullanımına yansıma biçimleri değerlendirilmiştir. Böylece toplumsal cinsiyete bağlı özelliklerin yalnızca tek tek dilsel birimler düzeyinde değil, belirli sosyokültürel koşullar ve toplumsal çevre çerçevesinde şekillenen söylemsel bir olgu olduğu ortaya konulmuştur.

Sonuçlar ve Tartışma

Toplumsal cinsiyet, dilbilim alanında XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Amerikalı yazar ve dilbilim profesörü Deborah Frances Tannen**,** «You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation» *(*1990*)* adlı eserinde toplumsal cinsiyet iletişiminin sosyal rolünü açıklamaktadır.

Kazak dilbiliminde toplumsal cinsiyet kavramı uzun zamandır dikkat çekmiş olsa da, ancak günümüzde özel bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Bu alanda araştırmalar yürüten tanınmış bilim insanlarından Bakytyan Hasanulı'nın *«Kazak Dilbiliminde Toplumsal Cinsiyet Odaklı Yaklaşımın Oluşturulmasının Güncel Sorunları»* adlı çalışması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Tablo 1).

Tablo 1 – Kadın ve Erkek İletişimi Arasındaki Farklılıklar

№	İletişim Boyutu	Erkeklerin Özellikleri	Kadınların Özellikleri	Örnek / Açıklama
1	İletişim Amacı	Bilgi vermek, sorunu çözmek ve somut bir sonuç elde etmek.	Duygusal bağ kurmak ve ilişkiyi güçlendirmek.	**Erkek:** «Bu işi nasıl daha hızlı bitirebiliriz?» **Kadın:** «Sence birlikte yapsak daha iyi olur mu?»
2	Konuşma Biçimi	Doğrudan, açık ve kısa cümleler.	Daha yumuşak, ayrıntılı ve nazik bir tonlamayla.	**Erkek:** «Yolda trafik sıkışıklığı var.» **Kadın:** «Bugün yolda çok trafik vardı, eve geç geliyorum.»
3	Duyguların İfade Edilmesi	Duygularını çoğunlukla gizler ve daha kontrollü davranır.	Duygularını daha özgür ve açık bir şekilde ifade eder.	Kadınlar konuşurken ses tonunu, jest ve mimikleri daha sık kullanırlar.
4	Söz Edimleri (Speech Acts)	Genellikle emir, tavsiye ve bildirim biçiminde.	Genellikle soru, rica, görüş bildirme ve destekleme biçiminde.	**Erkek:** «Bunu yap!» **Kadın:** «Belki bunu yapmayı denesek nasıl olur?»

Tabloya baktığımızda, günlük yaşamda kullanılan iletişim biçimlerini görmekteyiz. Kadın ve erkek arasındaki iletişimin davranış biçimi ve psikolojik bağımsızlıkla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Kadınlar verilen bir kararı hemen kabul etmeyebilir; üzerinde düşünüp kararlarını birkaç gün sonra açıklayabilirler. Erkeklerin doğası ise farklıdır. Duygulara daha az eğilimli oldukları, daha ağırbaşlı ve sakin bir iletişim tarzını benimsedikleri düşünülmektedir. Bilim insanlarının araştırmalarına göre, toplumdaki toplumsal cinsiyet farklılıklarının ilk belirtileri bebeklik döneminden itibaren görülmeye başlamaktadır. Psikologların görüşlerine göre çocuklar kız ya da erkek olduklarını iki yaşından itibaren fark etmeye başlamakta, üç yaşına geldiklerinde ise yaklaşık %75'i hangi cinsiyete ait olduklarını ayırt edebilmektedir [2, 25].

Bebeklik döneminden itibaren kız ve erkek çocuklar arasındaki farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Giyim tarzları, oynadıkları oyuncaklar ve renk tercihleri bakımından farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ebeveynler çocuklarını yetiştirirken kız çocuklarına düzenli ve nazik olmayı, güzel davranmayı, etik kurallara uymayı, derslerinde başarılı olmayı ve çeşitli yasaklara riayet etmeyi; erkek çocuklarına ise erkekçe davranmayı, çalışkan olmayı ve duygularını kontrol etmeyi öğretmektedir. Dolayısıyla toplumda kadın ve erkek olarak yaşamak yalnızca biyolojik özelliklere sahip olmak anlamına gelmez; aynı zamanda toplum tarafından belirlenen beklentilere uygun olarak toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmek anlamına gelir. İnsanların doğuştan itibaren değil, toplumsal yaşam içerisinde birçok sosyal role sahip olduklarını da unutmamak gerekir.

Peki, rol nedir? İnsan toplum içerisinde hangi rolleri üstlenebilir? Bu sorular ortaya çıkmaktadır. «Sosyal rol, davranış biçimi; toplumsal sistemde ve kişilerarası ilişkilerde bireye nesnel olarak atfedilen sosyal konumdur» [2, 252]. İnsanlar sosyal çevrede birçok farklı rol üstlenirler: *«yönetici-çalışan», «öğretmen-öğrenci», «baba-oğul», «koca-eş»*.

Toplumsal cinsiyet rolleri, belirli bir toplumda ve tarihsel koşullarda geçerli olan sosyokültürel normlara uygun olarak kadınlara ve erkeklere atfedilen sosyal rollerdir. Buna bağlı olarak her cinsiyet mensubunun toplumda yerine getirmesi beklenen konuşma adabı, davranış biçimleri, beden dili ve benzeri kurallar bulunmaktadır [3, 23].

Kazak toplumunda bu anlayışı yansıtan «Er adam – tuzdiki, äiel – üidiki» şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu sözün altında çok sayıda düşünce ve anlamın bulunduğu görülmektedir. Dil açısından bakıldığında ise kadın ve erkeklerle ilişkili olarak, her birinin sözlü anlatımında kullanılan dilsel birimlerin farklı özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu durum genderlekt kavramıyla ifade edilmektedir.

«Genderlekt» terimini bilimsel alana ilk kazandıranlardan biri dilbilimci Deborah Tannen'dir. Terim, kadın ve erkeklerin konuşma davranışlarında sürekli olarak görülen belirli özelliklerin bütünü şeklinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda «cinsiyet, iletişimi belirleyen bir faktördür» şeklindeki feminist yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır [3, 23].

Sosyodilbilim Terimleri Sözlüğü'nde «genderlect» (İng. *gender* «cinsiyet» + *lektos* «diyalekt») kavramı; etnik dil, ulusal dil ve sosyolekt çerçevesinde, kadınların dilinin erkeklerin diliyle karşılaştırıldığında gösterdiği sözcüksel, duygusal-ifade edici, dilbilgisel, biçemsel ve diğer özellikleri şeklinde tanımlanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet iletişimi yalnızca davranış ve dil arasındaki ilişkiyle sınırlı değildir; aynı zamanda din ile de bağlantılıdır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında İslam dininin kadın ve erkek konusundaki yaklaşımının belirli ve güçlü ilkelere dayandığı görülmektedir. Erkeklerin konuşma biçiminde Müslümanlara özgü selamlaşma biçimlerinin kullanılması da toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilebilecek bir özellik olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra bireylerin davranışları, topluluk içerisinde dini yayma çabaları ve İslami görev ve yükümlülükleri yerine getirmeleri de bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Benzer özellikler kadınların konuşma dilinde de görülmektedir. Kadınların günlük konuşmalarında sıkça kullandıkları *«Allah», «Yaradan'ım», «Allah'ım», «Allah aşkına»* gibi dini ifadeler yalnızca yakarış ve dua anlamında kullanılmamakta; aynı zamanda iletişim aracı olarak duyguları ve ruh hâlini ifade etmekte ve kadınların toplumsal cinsiyete özgü konuşma biçiminin oluşumuna katkıda bulunmaktadır.

Toplumda erkek çocuklarla ilgili toplumsal cinsiyet içerikli deyim ve kalıp ifadelerin daha fazla olduğu görülmektedir. Örneğin: *at ustar, at baylar, at qosşı, qazan buzar, qız teke* (kızlarla birlikte oynayan erkek çocuk), *otau iesi* vb. Erkek ve kız çocuklarını karşılaştıran atasözleri de bulunmaktadır. Örneğin: *«Üy iesi – ul, mәp iesi – qız»; «Qızı anadan üyrenbey önege almas, ulı atadan üyrenbey sapar şekpes»; «Qız minezdi kelsin, ulı önerli kelsin»*.

Kazak toplumunda çocukluktan yetişkinliğe geçiş ve bireyin hayata uyum sağlama süreci önemli bir dönem olarak kabul edilmiştir. Özellikle erkek çocuğun erkek, kız çocuğun ise kadın olma ilkelerini öğrenmesi ve toplumsal cinsiyet normları ile rollerine alışması önemli görülmüştür.

Toplumumuzda kadınların sosyal yaşamı ve yaşları daha fazla dikkate alınmıştır. Kız çocukları büyüdüklerinde *boyjetken* (genç kız), *uzatılacak kız, nişanlı kız, gelin adayı, gelin, anne, büyükanne* gibi toplumsal cinsiyet ifade eden sözcüklerle adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra edebî ve mecazlı ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin: *«yüzü açılmamış», «hayat tecrübesi olmayan», «huri kızı», «ince belli», «eşikte outran»*. Erkek çocuklar için ise *«on üçünde yuva sahibi», «sekiz yönlü bir sır», «genç delikanlı», «damat»* gibi ifadeler kullanılmaktadır.

«*Kız davranışlarıyla, oğul onuruyla güzeldir*» sözü boşuna söylenmemiştir. Kazak halkının atasözlerinde oğlan ve kız çocuklarının toplumdaki konumu, davranışları, eğitimi ve insani özellikleri yansıtılmıştır. Bu bağlamda Jamalhan Asıkova'nın *Kazak Atasözleri* adlı derlemesinde erkek ve kız çocuklarına ilişkin atasözlerine rastlamak mümkündür.

Benzer şekilde Kazak atasözlerinde toplumsal cinsiyet eğitimi ile iletişim bir arada ele alınmaktadır. Kazak halkı, kadın ve erkeklerin, kız ve erkek çocuklarının iletişim kültürüne çok eski dönemlerden itibaren özel önem vermiştir. Halk atasözleri bu kültürün bir yansıması ve göstergesidir. Bu ifadelerde toplumsal cinsiyet ilişkileri, yani kadın ve erkeklerin toplumdaki ve ailedeki konumları ile davranış normları açık bir biçimde ortaya konulmaktadır.

Örneğin, «*Atadan iyi oğul doğarsa, kapıdaki başı başköşeye çıkarır; atadan kötü oğul doğarsa, başköşedeki başı yere sürükler*» [4, 15] atasözü, erkek çocuğun toplumsal sorumluluğunu göstermektedir. Bu düşünce, erkeğin davranışlarının yanı sıra aile ve toplum içerisinde belirli bir statü oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle erkek çocuk, ülkesinin onurunu koruyan ve ailesine destek olan bir kişi olarak tasvir edilmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından bu ifade, erkeğin liderlik rolünü ve sorumluluk anlayışını ortaya koymaktadır.

«*Babası varken oğul konuşursa bundan sakın; annesi varken kız konuşursa bundan sakın*» [5, 16] atasözünde ise aile içerisindeki toplumsal cinsiyete dayalı iletişim kültürü açık biçimde görülmektedir. Burada oğul ve kızın büyüklerle konuşma adabı, rol davranışları, saygı anlayışı ve görgü kuralları belirlenmektedir. Bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliği olarak değil, Kazak toplumundaki karşılıklı saygı ve etik düzenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

«*Kızın saflığından, oğlanın tembelliğinden sakın*» [5, 16] atasözü, kadın ve erkeklerin karakter özelliklerini karşılaştırarak onların güçlü ve zayıf yönlerine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım toplumsal cinsiyet psikolojisinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir: kız çocuğuna duyarlılık ve çekingenlik, erkek çocuğuna ise çalışkanlık ve sorumluluk atfedilmektedir. Halk, böylece iki cinsiyetin özelliklerini dikkate alarak birbirini tamamlayan davranış modelleri oluşturmuştur.

Toplumsal cinsiyet dilbilimi, toplumsal cinsiyet iletişimi ve kadınsı söylem (*feminen söylem*) kavramları geçen yüzyılın 1960'lı ve 1970'li yıllarından itibaren araştırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar, sosyodilbilimin hızlı gelişimi, postmodern bilgi kuramı ve feminist hareketlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Erkek ve kadın konuşmalarında gözlemlenen fonetik farklılıklara ilişkin ilk bilgiler William Labov ve Peter Trudgill'in çalışmalarında görülmektedir. Araştırmacılar, standart ve standart dışı kullanılan fonetik biçimlerin erkek ve kadın dilindeki özelliklerini belirlemişlerdir [6, 35].

Bu noktada Peter Trudgill'in araştırmasına dikkat çekmek gerekir. Trudgill, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki farklı yerleşim bölgelerinde kadın ve erkeklerin dil normlarını incelemiştir. Araştırmacı, kadınların konuşma biçimlerinin erkeklere kıyasla fonetik ve dilbilgisel normlara daha fazla uyduğunu belirtmektedir. Örneğin İngiltere'nin Norwich kentinde kadınların çoğunlukla burundan telaffuz edilen «ng" sesini kullanmayı prestijli kabul ettikleri, erkeklerin ise «n" sesini kullandıkları belirtilmektedir. Benzer şekilde, farklı yaş gruplarından ve sosyal sınıflardan insanların oluşturduğu Norwich halkının dili incelendiğinde, kadınların konuşmanın «prestijli», yani standart biçimini kullanmaya daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir [6, 35].

Deborah Tannen ise bu yaklaşım çerçevesinde kadınlar ve erkekler arasındaki iletişim tarzının bir cinsiyetin diğerine üstünlük kurmasıyla değil, durumların farklı biçimlerde algılanması ve farklı sonuçların beklenmesiyle, başka bir ifadeyle iletişim tarzlarındaki farklılıklarla ilişkili olduğunu ortaya koyan çok sayıda kanıt sunmaktadır [7].

Kazak dilindeki toplumsal cinsiyet iletişiminin temelleri XX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Kazak toplumsal cinsiyet yaklaşımının oluşumuna katkıda bulunan önemli isimler arasında Ahmet Baytursınulı ve Kudaybergen Jübanov yer almaktadır. Kazak halkının *jar-jar, sınsu, betashar, zhoqtau* gibi geleneksel tören sözlerinde de toplumsal cinsiyete ilişkin özellikler görülmektedir. Bilim insanlarının araştırmalarına göre, gelenek ve göreneklerde kadınlara ve erkeklere özgü toplumsal cinsiyet iletişimi biçimleri bulunmaktadır.

Örneğin *sınsu*, evlenmek üzere olan kızın ailesiyle vedalaşmasını ifade eden geleneksel bir törensel ezgidir. Bu gelenek, veda duygularının şiirsel biçimde dile getirilmesiyle gerçekleştirilir ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir. *Бесік жыры* ise annenin bebeğine söylediği ninnidir. *Zhoqtau* geleneğinde ise çoğunlukla ölen kişinin kızı, eşi veya gelini tarafından ağıt niteliğinde şiirler söylenmektedir.

Erkeklere özgü gelenekler arasında ise *betashar* ve *bata beru* bulunmaktadır. Yeni gelinin yüzünü açma töreni olan *betashar* geleneğinde gelinin yüzünü geleneksel olarak erkek kişi açmaktadır. Bu gelenek günümüzde de korunmaktadır. *Bata* ise aksakallar ve toplumda saygınlığı bulunan kişiler tarafından örnek ve öğüt vermek, saygı göstermek amacıyla yapılan bir dua ve iyi dilek törenidir. Örneğin yemek sonrasında yapılan *as qaytaru batasy* buna örnek. Sofrada bulunanlara ailenin büyüğü

veya evin reisi dua ederek aileye sağlık ve huzur diler. «Bata veren aksakallar, baş kısmı bulunan et tabağı sofraya getirildiğinde ve yemek yenildikten sonra da dua ederler» [8, 428].

K. Jübanov'un araştırmalarına baktığımızda, kadınların dilinde kendine özgü bazı özelliklerin bulunduğunu belirttiğini görmekteyiz. Bilim insanı, «Kazak kadınlarının dilsel özellikleri» üzerine yaptığı çalışmasında toplumsal cinsiyet açısından önemli değerlendirmelerde bulunmuştur:

Kadınlara özgü, sistematik olmasa da, Kazakçada kadın dilinin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden bazıları yalnızca kadınlarda görülen 'dudak büzme' (küçümseme sırasında), 'yanağı çimdikleme' (utanma sırasında), 'ağzını şapırdatma' (şaşırma sırasında), 'ağzını büzerek ses çıkarma' (alay etme sırasında) gibi davranışlardır. Bunların son ikisinde yalnızca sessiz bir jest değil, aynı zamanda ses çıkarma da söz konusudur. Ancak bu sesler eklemli (anlamlı) konuşma sesleri değildir [8, 41].

Ayrıca bilim insanının görüşüne göre *«қатын»* sözcüğünün anlam ve kullanımında da toplumsal cinsiyete ilişkin bir özellik bulunmaktadır. Jübanov'a göre *«қатын»* sözcüğü eski dönemlerde yalnızca hanların eşleri için kullanılan bir unvan iken, daha sonra hanların vezirlerinin eşleri için de kullanılmaya başlanmış ve zamanla varlıklı erkeklerle evli olan bütün kadınları ifade eden bir sözcüğe dönüşmüştür [8, 93].

Genel olarak Jübanov'un kadınlara ilişkin görüşlerine bakıldığında, kadınların eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de toplum içerisinde kendilerini koruma hakkına sahip olduklarını savunduğu görülmektedir. Kazak dilini ilk araştıran bilim insanlarından N. İ. İlminskiy, N. İ. Grodekov ve A. N. Samoyloviç'in çalışmalarında da Kazak kadınlarının gelin olduktan sonra aile içerisinde bazı kişilerin adlarını doğrudan söylemeyi ayıp kabul ettikleri ve bunun yerine farklı hitap biçimleri kullandıkları belirtilmektedir. Örneğin bu gelenek günümüzde de devam etmektedir. Kayınbirader, görümce veya kayınvalide gibi akrabalara doğrudan adlarıyla hitap etmek yerine *«aynalayın», «ak patşam», «apkem»* gibi ifadeler kullanılabilmektedir.

Erkek ve Kadın Kavram Alanının Analizi

Bu kavram alanında erkek ve kadın adlandırmalarının anlamları, toplumdaki konumları ve etimolojik özellikleri incelenmektedir.

Er/erkek sözcüğü cesaret ve kahramanlık anlamlarını ifade etmektedir. Eski Türk yazıtlarında (Kül Tigin, Bilge Kağan) *er* sözcüğü «kahraman, savaşçı, yiğit insan" anlamlarında kullanılmıştır. Kazak folklorunda *er* sözcüğü *erlik* (kahramanlık), *erjüreklik* (yiğitlik), *er namısı* (erkek onuru), *erdin sözi* (erkeğin sözü) gibi ifadelerde kullanılarak ulusal bilinçte onur, şeref ve dürüstlük kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Jigit – yetişkinliğe ulaşmış genç erkek, delikanlı ve genç adam anlamlarına gelmektedir. Yerel dil özelliklerinde *bozbaldaq, bozdaq* sözcükleri genç delikanlı anlamında; *qosşı bala* ise genç erkek anlamında kullanılmaktadır [9, 129].

«Jigitlik» kavramına baktığımızda ilk olarak gençlik dönemi ve yaş özellikleriyle ilişkili anlamlar görülmektedir: *jigit bolu, bozbola, jasöspirim, jas jigit, jigitşe, jigitşilik, er jigit* vb. Daha ileri yaş ve sosyal statüye geçişle birlikte ise *bekâr delikanlı, evlenmiş genç, damat, damat adayı* gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır.

Örneğin edebî metindeki delikanlı imgesi:

Delikanlılar, oyun ucuz,
kahkaha pahalı, İki farklı şeydir sır ile güzellik.
Ar ve haya sınavda kazanılmaz, ayakta durmaz,
Pahalı olması gereken başka bir şey var.

Abay'ın ifade ettiği gibi gerçek bir delikanlı, **sözü ile davranışı bir olan, düşünceli ve erdemli** bir insan olmalıdır. Şair, şiirinde erkeğin konuşma kültürünün yanı sıra davranışlarına yönelik ahlaki gereklilikleri de ortaya koymaktadır. Erkek iletişiminin her söze karşı ölçülü ve sorumlu olması, yani derin anlam taşıması ve sağduyulu olması gerektiği vurgulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında Abay, erkeklerin toplumdaki rolünü dil ve iletişim kültürü aracılığıyla şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece şair, kadın ve erkek dilleri arasındaki

farklılıktan ziyade, erkeğin sözünde bulunması gereken ağırbaşlılık ve sorumluluk özelliklerini ortaya koymaktadır.

Kadın sözcüğü Arapça kökenlidir. Kadın kavram alanında *anne, büyükanne, kız kardeş, abla* gibi sözcükler yer almaktadır.

Kazakçada **«kadın» kavramı** birçok anlamsal alanda kullanılmaktadır:

Toplumsal rol: anne, eş, gelin, kız, abla, büyükanne;

Ahlaki özellik: terbiyeli, namuslu, sabırlı, şefkatli;

Estetik özellik: güzel, zarif, alımlı, hoş;

Toplumsal statü: öğretmen, çalışan, yönetici, kamuya mal olmuş kişi.

Kadınlar toplumda özel bir yere sahip bireyler olarak görülmektedir. «Annenin sıcak eli» ifadesinin kendisinde dahi derin anlamlar bulunmaktadır. Tarihe mal olmuş birçok büyük şahsiyetin, ünlü sanatçı ve şarkıcıların, büyük kahramanların annelerinden doğduğu vurgulanmaktadır. Kadının karakteri sabır, nezaket ve sıcaklıkla ilişkilendirilmektedir. Kadınlar için çok sayıda şiir ve edebî eser kaleme alınmıştır. Çokan Valihanov, Kazak toplumunda kadının konumunu araştırırken Kazak kadınlarının özgür, akıllı olduklarını ve gündelik yaşam ile aileye ilişkin kararlara katılma hakkına sahip bulunduklarını belirtmiştir.

Kazak edebiyatında kadın imgesini yansıtan çok sayıda eser bulunmaktadır. Örneğin M. Avezov'un *Abay Yolu* romanındaki Zere, Uljan, Togjan ve Aygerim karakterleri bilgelik ve annelik şefkatinin sembolleri olarak değerlendirilebilir. A. Kemelbayevanın eserlerinde kadın hakları ve kadın eşitliği konusu önemli bir yer tutmaktadır. Yazarın *Мұнара* adlı eserinde kadın karakterinin özgürlüğe yönelik arayışı ön plana çıkmaktadır. Roza Mukanova'nın *Мәңгілік бала бейнесі* adlı öyküsündeki Layla karakteri de buna örnek gösterilebilir. Bu eserde yazar, kadının içsel acısını, hayata duyduğu sevgiyi ve manevi dayanıklılığını derin bir biçimde tasvir etmektedir.

1990'lı yıllarda ise erkeklik üzerine yapılan araştırmaların sayısı artmıştır. Bir taraftan toplumsal cinsiyet, düşünce yapısının veya cinsiyetin biyolojik ve sosyokültürel işlevlerinin ayrıştırılarak incelendiği bilimsel bir yaklaşım olarak ele alınırken, diğer taraftan toplumsal cinsiyet, toplum içerisinde, özellikle de dil aracılığıyla oluşturulan bir sosyal yapı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır [11, 9].

1990'lı yıllarda erkeklik çalışmaları (masculinity studies) toplumsal cinsiyet araştırmalarının önemli alanlarından biri hâline gelmiştir. Bu dönemde araştırmacılar erkekleri, toplumu şekillendiren sosyokültürel rollerin taşıyıcıları olarak ele almışlardır. «Postfeminist» dönem olarak adlandırılan süreçte erkekler üzerine araştırmalar yapılmaya başlanmış; toplumsal ilişkilerde toplumsal cinsiyet konusu her iki cinsiyetin de birlikte ele alındığı ve farklı düzeylerdeki iletişimlerinin incelendiği bir araştırma alanına dönüşmüştür [12, 163].

Sonuç

Toplumsal cinsiyet iletişimi kuramı, günümüzde dilbilim ile sosyal bilimlerin kesişiminde incelenen önemli araştırma alanlarından biridir. İletişimde toplumsal cinsiyet yalnızca biyolojik farklılıklarla sınırlı olmayıp, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlerle de yakından ilişkilidir.

Kadınların ve erkeklerin konuşma biçimleri, sözcükleri kullanma sıklıkları, iletişim taktikleri ve stratejileri birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Kadınların konuşma biçimi çoğunlukla duygusal ton taşıyan, daha nazik, kibar ve dinleyici odaklı bir iletişim modeli sergilerken, erkekler daha doğrudan ve kısa ifadeleri, güç ve statüyü yansıtan dilsel birimleri kullanmaya yönelebilmektedir. Bu tür farklılıkların ortaya çıkmasında kadın ve erkeklere ilişkin toplumsal cinsiyet rollerinin ve kültürel geleneklerin etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla dilsel iletişim yalnızca bilgi aktarma aracı değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet bilincini ve sosyal statüyü yansıtan kültürel bir olgudur. Bu doğrultuda kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet iletişiminin oluşumundaki farklılıklar ortaya konulmuştur.

Kadın ve erkeklerin konuşmalarındaki özellikleri uzun yıllardır psikodilbilimsel açıdan inceleyen bilim insanı E. İ. Goroşko bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Birincisi, son on yıl içerisinde sosyal bilimler alanında ve dilbilimde toplumsal cinsiyet araştırmalarının yoğunluğu giderek artmıştır. Günümüzde dilbilimi alanında bu araştırma yönünün

başlangıç aşaması büyük ölçüde tamamlanmış ve toplumsal cinsiyet dilbilimi, dilbilimin bağımsız bir bilimsel alanı olarak şekillenmiştir.

İkincisi, sosyal bilimler alanında toplumsal cinsiyet araştırmalarının kuramsal ve metodolojik birikimi oluşmuş ve bu araştırmalar disiplinlerarası bir nitelik kazanmıştır.

Toplumsal cinsiyet iletişimi söylem kuramıyla yakından ilişkilidir. Çünkü söylem kavramı, insanların sosyal deneyimlerini, ideolojilerini ve kültürel normlarını dil aracılığıyla aktarmaktadır. Bu bağlamda dildeki toplumsal cinsiyet farklılıkları, toplumdaki toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve sosyal adaletin göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu alandaki araştırmalar, günümüz toplumundaki toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının analiz edilmesine, dil kültürünün geliştirilmesine ve iletişimde eşitlik ile karşılıklı anlayışın güçlendirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu makale, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı tarafından finanse edilen AP23486445 «Abay Bölgesinin Edebî-Kültürel Haritası ve Dijital Entegrasyonu (Folklordan Günümüze)» projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Kaynakça

1. Mackay A. Understanding Gender in an Accessible Way: A Guide for Women and Men Working on Border Security and Border Regimes. – Viyana, Avusturya, 2020. – 11 s.
2. Fatykhova F.F. Gender Aspect of Age Categories in the Bashkir Language // Gender: Language, Culture and Communication: Proceedings of the First International Conference. – 2001. – S. 347-351.
3. Şokım G. Osnovy gendernoy lingvistiki: Uchebnoye posobiye. – Almatı: Ekonomika, 2012. – 190 s.
4. Süleymenova E.D., Şaymerdenova N.J., Smagulova J.S., Akanova D.H. Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov. – Astana: Arman-PV, 2008. – 408 s.
5. Jamalhan A. Kazakh Proverbs. – Almatı: Balausa, 2013. – 96 s.
6. Tannen D. Ty menya ne ponimayesh: Zhenshchiny i muzhchiny v dialoge / Çev. O.A. Vaskova // Gender i yazyk [Toplumsal Cinsiyet ve Dil]. – Moskova: Yazyki slavyanskoy kultury, 2005. – S. 235-502.
7. Baytursınov A. Ak Zhol: Stikhi, perevody, opublikovannye stat'i i literaturovedcheskiye issledovaniya / Haz. R. Nurgaliyev. – Almatı: Jalın, 1991. – 464 s.
8. Jübanov K. Issledovaniya po kazakhskomu yazyku. – Almatı: Gılım, 1999. – 581 s.
9. Nurmagambetov A. Dialektologicheskiy slovar kazakhskogo yazyka. – Almatı, 1996. – 200 s.
10. Goroşko E.İ. Yazykovoye soznaniye: Gendernaya paradigma. – Moskova, 2003. – 440 s.
11. Kirilina A.V. Gender: Lingvisticheskiye aspekty. – Moskova: Institut sotsiologii Rossiyskoy akademii nauk, 1999. – 189 s.

References

1. Mackay A. Understanding Gender in an Accessible Way: A Guide for Women and Men Working on Border Security and Border Regimes [Toplumsal Cinsiyetin Anlaşılır Bir Biçimde Açıklanması: Sınır Güvenliği ve Sınır Rejimi Konusunda Kadın ve Erkek Personel İçin Rehber]. – Vienna, Austria, 2020. – 11 p.
2. Fatykhova F.F. Gender Aspect of Age Categories in the Bashkir Language [Başkurt Dilinde Yaş Kategorilerinin Toplumsal Cinsiyet Boyutu] // Gender: Language, Culture and Communication: Proceedings of the First International Conference [Toplumsal Cinsiyet: Dil, Kültür ve İletişim: Birinci Uluslararası Konferans Bildirileri]. – 2001. – P. 347-351.
3. Şokım G. Osnovy gendernoy lingvistiki: Uchebnoye posobiye [Toplumsal Cinsiyet Dilbiliminin Temelleri: Ders Kitabı]. – Almaty: Ekonomika, 2012. – 190 p. (in Russian)

4. Süleymenova E.D., Şaymerdenova N.J., Smagulova J.S., Akanova D.H. Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov [Sosyodilbilim Terimleri Sözlüğü]. – Astana: Arman-PV, 2008. – 408 p. (in Russian)
5. Jamalhan A. Kazakh Proverbs [Kazak Atasözleri]. – Almaty: Balausa, 2013. – 96 p. (in Kazakh)
6. Tannen D. Ty menya ne ponimayesh: Zhenshchiny i muzhchiny v dialoge [Beni Hiç Anlamıyorsun: Diyalogda Kadınlar ve Erkekler] / Trans. by O.A. Vaskova // Gender i yazyk [Toplumsal Cinsiyet ve Dil]. – Moscow: Yazyki slavyanskoy kultury, 2005. – P. 235-502. (in Russian)
7. Baytursınov A. Ak Zhol: Stikhi, perevody, opublikovannye stat'i i literaturovedcheskiye issledovaniya [Ak Jol: Şiirler, Çeviriler, Yayımlanmış Makaleler ve Edebî Araştırmalar] / Ed. by R. Nurgaliyev. – Almaty: Jalyn, 1991. – 464 p. (in Kazakh)
8. Jübanov K. Issledovaniya po kazakhskomu yazyku [Kazak Dili Üzerine Araştırmalar]. – Almaty: Gylym, 1999. – 581 p. (in Kazakh)
9. Nurmagambetov A. Dialektologicheskiy slovar kazakhskogo yazyka [Kazak Dilinin Diyalektoloji Sözlüğü]. – Almaty, 1996. – 200 p. (in Kazakh)
10. Goroşko E.İ. Yazykovoye soznaniye: Gendernaya paradigma [Dilsel Bilinç: Toplumsal Cinsiyet Paradigması]. – Moscow, 2003. – 440 p. (in Russian)
11. Kirilina A.V. Gender: Lingvisticheskiye aspekty [Toplumsal Cinsiyet: Dilbilimsel Boyutlar]. – Moscow: Institut sotsiologii Rossiyskoy akademii nauk, 1999. – 189 p. (in Russian)

С.Е. Мубаракова
Әлихан Бөкейхан университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Шмидта к-сі, 44
ORCID: 0009-0006-4107-3099
e-mail: mubarakova_saliha@mail.ru

ДИСКУРС ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК КОММУНИКАЦИЯНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Зерттеу жұмысы дискурс және гендерлік коммуникацияның теориялық аспектілерін айқындауға арналған. Дискурс ұғымы тіл арқылы жүзеге асатын нақты коммуникациялық процесс. Адамдардың тілдік қарым-қатынас құралы.

Зерттеудің мақсаты – тіл мен қоғамның өзара байланысы арқылы жүзеге асатын гендерлік қатынастардың дискурсивтік деңгейде қалыптасу ерекшелігі.

Қазіргі таңда гендерлік коммуникация басты назарда. Бұл бағыт тіл арқылы жүзеге асқандықтан лингвистика, психология, социология, мәдениеттану ғылымдарымен тығыз байланысты. Мысалы, Робин Лакоффтың (Robin Lakoff, Language and Woman's Place, 1975) еңбегінде әйелдердің сөйлеу тілі әдепті, жұмсақ, бейтарап болатының көрсетсе, ал ерлердің тілі нақты, нұсқаушы сипатта келетінін дәлелденген. Психологиялық тұрғыдан қарастырсақ, гендерлік коммуникация адамның ойлау тәсілін, эмоциялық көңіл-күйін білдіру мен қабылдауына қатысты ерекшелінеді. Психолог Дебора Фрэнсис Таннен (Deborah Tannen, You Just Don't Understand, 1990) ерлердің сөйлесуін «status talk» (мәртебе көрсету), ал әйелдердің сөйлесуін «rapport talk» (эмоциялық байланыс орнату) деп сипаттайды. Гендер (ағылш. gender) – әйелдер мен қыздардың, ерлер мен ұлдардың рөлін айқындайтын мәдени, са яси және әлеуметтік тәжірибелер мен нормалар арқылы, сондай-ақ ерліктің және әйелдіктің әлеуметтік анықтамасы арқылы қоғам құрған әлеуметтік құрылым. Қазіргі таңда «дискурс және гендерлік коммуникацияның теориялық аспектілері» – лингвистика, мәдениеттану және коммуникация ғылымында өте өзекті бағыт болып отыр. Осы ғылым салалары жаһандану дәуірінде тіл мен қоғамды байланыстырып тұр. Ахмет Байтұрсынұлының, Құдайберген Жұбановтың, Ыбырай Алтынсариннің еңбектеріндегі гендерлік коммуникацияның салыстырмалы байланысы талданады. Теориялық тұрғыдан бұл бағыт социолингвистика, прагмалингвистика, когнитивтік лингвистика және феминистік тіл білімімен ұштасады. Сондай-ақ гендерлік коммуникацияның теориялық аспектілері тек мінез-құлықпен, сөйлеу мәнері мен шектеліп ғана қоймай дін тұрғысынанда қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде дискурс пен гендерлік коммуникацияны біріктіре қарастыру тіл мен қоғамның өзара байланысын, гендерлік теңдік мәселесін және тілдік мәдениеттің әлеуметтік сипатын түсіндіреді.

Тірек сөздер: гендерлік коммуникация, дискурс, теория, аспект, феминизм, ғылым, прагмалингвистика.

С.Е. Мубаракова
Alikhan Bokeikhan University,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Шмидта, 44
ORCID: 0009-0006-4107-3099
e-mail: mubarakova_saliha@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИСКУРСА И ГЕНДЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация. Исследовательская работа посвящена определению теоретических аспектов дискурса и гендерной коммуникации. Дискурс — это конкретный коммуникационный процесс, реализующийся посредством языка. Язык является средством речевого общения людей.

Цель исследования – выявить особенности формирования гендерных отношений на дискурсивном уровне, реализующихся посредством взаимосвязи языка и общества.

В настоящее время гендерная коммуникация находится в центре внимания. Поскольку данное направление реализуется посредством языка, оно тесно связано с такими науками, как лингвистика, психология, социология, культурология. Например, в работе Робин Лакофф (Robin Lakoff, Language and Woman's Place, 1975) показано, что речь женщин характеризуется как вежливая, мягкая, нейтральная, тогда как речь мужчин имеет конкретный, директивный характер. С психологической точки зрения гендерная коммуникация отличается особенностями, связанными с образом мышления человека, выражением и восприятием эмоционального состояния. Психолог Дебора Фрэнсис Таннен (Deborah Tannen, You Just Don't Understand, 1990) характеризует речь мужчин как «status talk» (демонстрация статуса), а речь женщин — как «rapport talk» (установление эмоциональной связи). Гендер (англ. gender) представляет собой социальную конструкцию, созданную обществом посредством культурных, политических и социальных практик и норм, определяющих роли женщин и девочек, мужчин и мальчиков, а также посредством социальных определений мужественности и женственности.

В настоящее время «теоретические аспекты дискурса и гендерной коммуникации» являются весьма актуальным направлением в лингвистике, культурологии и науке о коммуникации. Данные научные направления связывают язык и общество в эпоху глобализации. Анализируется сравнительная взаимосвязь гендерной коммуникации в трудах Ахмета Байтурсынова, Кудайбергена Жубанова, Ыбырая Алтынсарина. В теоретическом плане данное направление связано с социолингвистикой, прагмалингвистикой, когнитивной лингвистикой и феминистской лингвистикой. Также теоретические аспекты гендерной коммуникации рассматриваются не только с точки зрения поведения и речевой манеры, но и с религиозной точки зрения. В результате исследования комплексное рассмотрение дискурса и гендерной коммуникации позволяет понять взаимосвязь языка и общества, проблему гендерного равенства и социальный характер языковой культуры. Данная тема является одним из важных направлений современной лингвистики.

Ключевые слова: гендерная коммуникация, дискурс, теория, аспект, феминизм, наука, прагмалингвистика.

S.E. Mubarakova
Alikhan Bokeikhan University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 44 Shmidta Str.
ORCID: 0009-0006-4107-3099
E-mail: mubarakova_saliha@mail.ru

THE ORETICAL ASPECTS OF DISCOURSE AND GENDER COMMUNICATION

Abstract. The research paper is devoted to the definition of theoretical aspects of discourse and gender communication. Discourse is a specific communication process implemented through language. Language is a means of verbal communication between people.

The purpose of the study is to identify the features of the formation of gender relations at the discursive level, realized through the interrelation of language and society.

Gender communication is currently in the spotlight. Since this field is implemented through language, it is closely related to such sciences as linguistics, psychology, sociology, and cultural studies. For example, Robin Lakoff (Language and Woman's Place, 1975) shows that women's speech is characterized as polite, soft, and neutral, while men's speech has a specific, directive character. From a psychological point of view, gender communication is characterized by features related to a person's way of thinking, expression and perception of an emotional state.

«Deborah Frances Tannen (1990) characterizes the speech of men as «status talk» (demonstration of status), and the speech of women as «rapport talk» (establishment of emotional connection). Gender (eng. gender is a social construct created by society through cultural, political and social practices and norms that define the roles of women and girls, men and boys, as well as through social definitions of masculinity and femininity.

Currently, «theoretical aspects of discourse and gender communication» are a very relevant field in linguistics, cultural studies, and communication science. These scientific directions connect language and society in the era of globalization. The comparative relationship of gender communication in the works of Akhmet Baitursynov, Kudaibergen Zhubanov, and Ybyray Altynsarin is analyzed. Theoretically, this field is related to sociolinguistics, pragmalinguistics, cognitive linguistics, and feminist linguistics. Also, the theoretical aspects of gender communication are considered not only from the point of view of behavior and speech manner, but also from a religious point of view.

Keywords: gender communication, discourse, theory, aspect, feminism, science, pragmalinguistics.

Yazar Bilgileri

Mubarakova Saliha Erzhanovna – Alikhan Bokeikhan University doktora öğrencisi, Kazakistan Cumhuriyeti, Semey, e-posta: mubarakova_saliha@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-4107-3099.

Автор туралы мәлімет

Мубаракова Салиха Ержановна – Alikhan Bokeikhan University докторанты, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: mubarakova_saliha@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-4107-3099.

Сведения об авторе

Мубаракова Салиха Ержановна – докторант Alikhan Bokeikhan University, Республика Казахстан, Семей, e-mail: mubarakova_saliha@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-4107-3099.

Information about the Author

Salikha Mubarakova – PhD student at Alikhan Bokeikhan University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: mubarakova_saliha@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-4107-3099.

Gönderim 29.07.2026
Revizyon sonrası gönderim 17.08.2026
Kabul 28.09.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3(7)-18
IRSTI: 17.07.00

K.A. Aubakirova
Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinka Str.
ORCID: 0000-0002-1872-9591
e-mail: kz.aubakirova@gmail.com

LITERATURE AND IDEOLOGY: NATIONAL DISCOURSE IN THE WORKS OF ALASH AND MALADNYAK WRITERS

Abstract. This article examines the development of Kazakh and Belarusian literature in the first quarter of the twentieth century through a comparative analysis of the intellectual and literary legacies of the Alash movement and the Maladnyak literary association. The study explores how national consciousness, language, historical memory, cultural autonomy, and individual freedom were represented by Kazakh and Belarusian intellectuals operating within comparable socio-political contexts, while identifying similarities and differences in their relations with Soviet